

חוקי המלחמה בעידן הגרעיני

נשק גרעיני אינו מקנה עוצמה צבאית, שכן כמעט שאי-אפשר להשתמש בו. זהו אחד מחוקי המלחמה בעידן הגרעיני

הירושימה לאחר הטלת הפצצה האטומית, אוגוסט 1945 | מאז הוחרבו הירושימה ונגסקי היה ברור שהנשק הגרעיני הוא נשק מהפכני שבגלל עוצמתו האדירה משנה את כל חוקי המלחמה

ד"ר ג'פרי גנסכורג
היסטוריון צבאי

מבוא

מאז הוחרבו הירושימה ונגסקי באוגוסט 1945 באמצעות שתי פצצות אטום היה ברור שהנשק הגרעיני הוא נשק מהפכני שבגלל עוצמתו האדירה משנה את כל חוקי המלחמה. לכן הציעה ארה"ב עם תום מלחמת העולם השנייה שהנשק הזה יהיה רק בידי האו"ם. ההצעה הזאת לא התקבלה, ומאז חיים כל בני האדם בצל הפטרייה. מהם החוקים החדשים של המלחמה בעידן הגרעיני?

חוקי המלחמה החלים על המעצמות הגרעיניות הגדולות

החוקים החדשים של המלחמה בעידן הגרעיני התעצבו בשנות ה-50, כאשר שתי מעצמות גרעיניות - ארה"ב ובריה"מ - התייצבו זו מול זו. שתיהן הבינו שכל שימוש בנשק גרעיני - ואפילו כל הסתבכות צבאית ביניהן - עלולים לגרום להסלמה בלתי מבוקרת עד כדי חורבן גרעיני שמשמעותו עלולה להיות קץ הציוויליזציה האנושית. במילים אחרות, הן הבינו שכל שימוש בכוח גרעיני טומן בחובו סכנה רצינית של השמדת הגזע האנושי.

יתר על כן, כל אחת מהמעצמות הגרעיניות הבינה שהאינטרס העליון שלה הוא לא רק להימנע ממלחמה גרעינית אלא גם להימנע מאיזושהי פעולה שעלולה לגרום למעצמה גרעינית אחרת לשקול ברצינות להפעיל את הנשק הגרעיני שברשותה שמסכן למעשה את כל העולם.

ההגדרה ל"נשק" היא: "אמצעי שמשמש או שעשוי לשמש לפגיעה באויב". בהסתמך על ההגדרה הזאת אין מנוס מהמסקנה שמאז שנות ה-50 לא קיים למעשה נשק גרעיני, אלא קיימים אי-נשק גרעיני (וגם אי-כוח גרעיני). במילים אחרות: קיים דבר שהוא למראית עין נשק, שיש לו אפילו פוטנציאל להיות נשק, אבל בפועל אסור להפעילו. אבל אם כך הדבר, אם ישנו רק אי-נשק גרעיני, אז מדוע השקיעו המעצמות הגדולות ועדיין משקיעות סכומים אדירים בצבירת אלפי ראשי נפץ גרעיניים? מהן מטרותיו של אי-הנשק הזה? התשובה היא שיש לאי-הנשק הגרעיני ערך אדיר בפוליטיקה הבין-לאומית ואף בכלכלה ובטכנולוגיה, אבל אין לו שום ערך צבאי. אומנם ב-1945, בסופה של המלחמה הכי טוטלית בהיסטוריה ובעת שרק לארה"ב היה נשק גרעיני, יכול היה הנשיא הארי טרומן להפעילו נגד יפן, אבל ב-1949 גם בריה"מ השיגה את "הפצצה", ומאותו הרגע כבר היה זה מסוכן מדי להפעיל את הנשק הזה, והוא הפך לאי-נשק. הסיבה לכך היא ששתי המעצמות צברו עוצמה גרעינית כה רבה, עד כי היה ביכולתן להשמיד זו את זו כמה וכמה פעמים.

הפעלת נשק גרעיני הפכה לטאבו כה מוחלט, עד כי כאשר הציע גנרל דאגלס מקארטור, מפקד כוחות האו"ם במלחמת קוריאה, להפעיל נשק גרעיני נגד סין ב-1951 (משום ששלחה כוחות לעזרת צפון-קוריאה), נאלץ הנשיא טרומן לפטר.

מאז שנות ה-60 של המאה ה-20, ואולי עוד קודם לכן הגיעו שתי מעצמות העל ליכולת של Mutual Assured Destruction (MAD), דהיינו שכל אחת מהן יכולה הייתה להשמיד בוודאות את יריבתה בכל תנאי שהוא, גם במקרה של התקפת פתע. שתי המעצמות הגיעו אפוא למצב של שיווי משקל גרעיני שבו הן הרתיעו זו את זו מלעשות

שימוש באי-נשק גרעיני.

אבל הימצאותו של אי-נשק גרעיני גרמה ליותר מכך: היא מנעה מהמעצמות אפילו יציאה למלחמה טוטלית לא גרעינית מחשש להסלמה שתוביל בסופו של דבר להתאבדות גרעינית. לכל היותר יכלו המעצמות להשתמש בכוח מוגבל לא גרעיני. זהו בעצם הפרדוקס הגרעיני: ככל שלמעצמה יש יותר אי-נשק גרעיני, והפוטנציאל שלה לגרום להרס עולמי הוא גדול יותר, כך היא חייבת לרסן את עצמה במידה רבה יותר. במילים אחרות: ככל שלמעצמה יש יותר אי-נשק גרעיני, כך קטנה יכולתה להפעיל את כוחה הצבאי הרגיל, הקונוונציונלי, מחשש שהיא תסתבך בהסלמה לקראת עימות גרעיני.

כך, למשל, ראינו שארה"ב האדירה לא יכלה להפעיל את מלוא עוצמתה במלחמת וייטנאם ובסופו של דבר אף הובסה במלחמה הזאת משום שיריבתה, צפון-וייטנאם, יכלה לצאת למלחמה טוטלית ולגייס את כל משאביה. דבר דומה קרה לבריה"מ באפגניסטן. המסקנה היא אפוא שלא זו בלבד שעוצמה גרעינית אינה תמיד יתרון, אלא לעיתים היא אף מגרעת.

אלה הם אפוא חוקי המלחמה החלים על המעצמות הגרעיניות:

1. אסור למעצמה גרעינית גדולה לצאת למלחמה טוטלית - גם לא למלחמה טוטלית קונוונציונלית.
2. אסור למעצמה גדולה להיכנס לעימות ישיר עם מעצמה גרעינית גדולה אחרת, חוץ מאשר לשם הגנה על אינטרסים חיוניים ביותר, כפי שהיה, למשל, במשבר הטילים בקובה ב-1962.
3. האינטרס העליון של מעצמות העל הוא למנוע משברים כמו משבר הטילים בקובה. לכן המעצמות הגדולות לא רק מגבילות את מטרות מדיניות החוץ שלהן, אלא גם מתחזקות אמצעים טכניים ומקיימות מנגנונים שונים כדי למנוע כל אפשרות של הצתת מלחמה גרעינית בגלל טעות, תאונה, מזימה או תקלה כמו אובדן שפיות של מנהיג או של איש צבא.
4. נוכח האיסורים הרבים האלה מעדיפות המעצמות הגרעיניות לקדם את האינטרסים שלהן באמצעות מדינות גרורות לא גרעיניות, בין היתר כיוון שהגרורות אינן כה מוגבלות ביכולת הפעולה שלהן. כך ראינו, למשל, שבריה"מ השתמשה בצפון-קוריאה, בצפון-וייטנאם, בקובה, בסוריה ובמצרים לקידום האינטרסים שלה.

חוקי המלחמה החלים על המעצמות הגרעיניות הבינוניות

ישנה קבוצה של מעצמות גרעיניות בינוניות, שאי-כוחן הגרעיני מוגבל (במספר כלי הנשק שברשותן, באיכותם ובטווח הטילים שנושאים את ראשי הנפץ הגרעיניים). לכן ביכולתן להחריב רק חלק קטן יחסית של האנושות. המעצמות הבינוניות האלה (צרפת, סין, בריטניה, הודו ופקיסטן) אינן יכולות להגיע לשיווי משקל גרעיני עם המעצמות הגרעיניות הגדולות (דהיינו להגיע למצב של הרס הדדי מובטח), אבל ביכולתן לקיים "הרתעה פרופורציונלית": הנוק

שהן מסוגלות לגרום למעצמת-על תוקפנית הוא גדול הרבה יותר מהרווח שמעצמת-העל יכולה לקוות להשיג באמצעות תוקפנותה נגד המעצמות הבינוניות. בין לבין עצמן יכולות מעצמות גרעיניות בינוניות להגיע למצב שבו כל אחת מהן יכולה לאיים על מעצמה בינונית אחרת בחורבן מוחלט. במילים אחרות: בין לבין עצמן יכולות המעצמות הגרעיניות הבינוניות להגיע למצב של הרס הדדי מובטח.

כמו המעצמות הגדולות, גם המעצמות הבינוניות מוגבלות בשימוש שביכולתן לעשות בכוח הצבאי הקונוונציונלי. עם זאת הן מוגבלות פחות מאשר המעצמות הגרעיניות הגדולות שכן, כפי שכבר צוין, ככל שהיכולת לזרוע הרס גרעיני גדולה יותר, כך מחויבת המדינה למדיניות מרוסנת יותר.

למעצמות הגרעיניות הבינוניות - כמו למעצמות הגרעיניות הגדולות - אסור לאיים בהפעלת אי-כוחן הגרעיני, חוץ מאשר במקרים של הגנה על אינטרסים חיוניים ביותר. כמו כן אין ביכולתן לפעול בניגוד לאינטרסים החיוניים של המעצמות הגרעיניות הגדולות, כפי שניתן ללמוד ממשבר סואץ ב-1956. אז מנעו ארה"ב ובריה"מ מצרפת ומבריטניה (ומישראל) ליהנות מניצחונן הצבאי על מצרים.

מלחמה טוטלית בין מעצמות לא גרעיניות יכולה להתקיים רק באזורים ובנוגע למטרות שהם שוליים בעיני המעצמות הגדולות

חוקי המלחמה החלים על המדינות הלא גרעיניות

המדינות הלא גרעיניות כוללות סוגים שונים של מדינות - החל ממעצמות כלכליות כמו יפן וגרמניה וכלה במדינות-איים זעירות באוקיינוס השקט שהן מעוטות אוכלוסין ועניות מאוד. עקרונית, יכולות המדינות האלה לצאת למלחמה טוטלית זו נגד זו משום שאין ברשותן אי-כוח גרעיני שמגביל אותן. כך עשתה, למשל, צפון-קוריאה במלחמת קוריאה, וכך גם עשתה צפון-וייטנאם במלחמת וייטנאם. כך גם עשו איראן ועיראק במלחמה ביניהן, וישראל במלחמת העצמאות ובמלחמת ששת הימים.

אבל מעשית יכולות מעצמות לא גרעיניות לצאת למלחמה טוטלית רק באישורה (המפורש או המשתמע) של לפחות מעצמה גדולה אחת. ובמקרים רבים מעצמות לא גרעיניות יוצאות למלחמות שבהן הן משמשות שליחות (לפחות באופן חלקי) של המעצמות הגרעיניות, אפילו הבינוניות, כפי שהייתה ישראל ב-1956. בדרך הזאת יכולות מעצמות לא גרעיניות להשיג סיוע משמעותי מהמעצמות הגרעיניות (הגדולות או הבינוניות). המעצמות הגרעיניות הגדולות רותמות אפוא את המדינות הלא גרעיניות כדי שיעשו בעבורן פעולות שהן מנועות מלעשות (מלחמה באמצעות שליח), אולם בה בעת הן מגבילות את הפעולות של המדינות שפועלות בעבורן כדי למנוע

הסלמה מסוכנת לקראת עימות ישיר בין המעצמות הגרעיניות. את דרך הפעולה הזאת נוה להמחיש מזירת המזרח התיכון. המזרח התיכון הוא אזור רגיש במיוחד בגלל משאביו (נפט), בגלל מיקומו האסטרטגי ובגלל חשיבותו התרבותית-דתית, ולכן מעורבות של המעצמות הגדולות בו הייתה ונשארה בלתי נמנעת. עם זאת, גם במזרח התיכון נדרשות המעצמות לרסן את העימותים ביניהן, ולכן הן מפקחות בקפדנות על הסכסוכים באזור. כך, למשל, מנעו המעצמות מישראל להשלים את ניצחונה במלחמת סיני ובמלחמת יום הכיפורים. מלחמת ששת הימים הייתה כה מהירה, שישראל הספיקה להשלים את ניצחונה, והתוצאה הייתה עלייה במתיחות ביחסי ארה"ב-בריה"מ.

למעשה, אפשר לסכם ולומר שמלחמה טוטלית בין מעצמות לא גרעיניות יכולה להתקיים רק באזורים ובנוגע למטרות שהם שוליים בעיני המעצמות הגדולות (למשל, מדינות באפריקה יכולות לטבוח אלה באזרחיהן של אלה בלי שזה יטרד יתר על המידה גורמים שמחוץ לאפריקה).

כאמור, חופש הפעולה היחסי של המדינות הלא גרעיניות מקנה להן יתרון ביחסיהן עם המעצמות הגרעיניות הגדולות, שכן הן יכולות לדרוש פיצוי תמורת היענותן לתביעות להגביל את מטרותיהן ולרסן את התנהגותן. יותר מכך: מנהיג בעל תושייה יכול לעורר תחרות בין המעצמות הגדולות למי מהן תהיה "הזכות" לסייע לו. כך נהגו, למשל, גמאל עבד אל-נאצר ואנואר סאדאת במצרים. תמורת הסיוע מגבילה המדינה הלא גרעינית את מטרותיה, ולעיתים אף מוותרת על הפירות האסטרטגיים של ניצחונותיה, כפי שעשתה ישראל ב-1949 ולאחר מכן שוב ב-1956-1957 וב-1973.

אומנם האינטרס החיוני של המעצמה הגדולה הוא לרסן את גרורותיה, אבל מנופי הלחץ שהיא יכולה להפעיל עליהן לשם כך הם מוגבלים למדי וכוללים בעיקר לחץ מדיני וכלכלי. אם המעצמה הגדולה אינה מתרצה, היא יכולה לנטוש את הגרורה - כפי שארה"ב ובריטניה נטשו את עיראק של סדאם חוסיין בעקבות פלישתו לכוויית ב-1990. אולם הפעלת כוח נגד גרורה תיתכן רק בנסיבות של הסכמה מלאה בין המעצמות. זו הסיבה שהמערב יכול היה להפעיל כוח להפלת סדאם חוסיין וקדאפי, אך הוא אינו יכול להפעיל כוח כדי להביא להפלת שלטונו של בשאר אל-אסד בסוריה: רוסיה נתנה אור ירוק להפלת סדאם חוסיין וקדאפי, אך היא לא נתנה אור ירוק להפלת אסד. מאותה הסיבה נמנע עד כה המערב מלפעול באופן צבאי נגד איראן ונאלץ להסתפק בהטלת סנקציות. אלה מכבידות על המשטר האיראני, אך לא משתקות אותו.

המקרה של ישראל

מקובל לחשוב שיש לישראל נשק גרעיני, אך הדבר אינו ודאי. האם כדאי לה לחתור להשגת נשק כזה ולהכריז שהוא מצוי ברשותה? הכרזה רשמית על כך שישראל השיגה נשק גרעיני תבטיח לה ששום מדינה עוינת לא תפגע ישירות באינטרסים החיוניים שלה. אבל השגתו של נשק גרעיני תגדיל את הסיכון של פריצת מלחמה גרעינית כוללת, והרי האינטרס העליון של המעצמות הגדולות (ושל כל המדינות האחרות בעולם) הוא למנוע את זה. לכן אם ישראל

הכור האטומי בדימונה | אם תחזיק ישראל בנשק גרעיני, היא לא תוכל לעשות בו שימוש חוץ מאשר להגנה על קיומה, והוא גם יגביל את יכולתה להפעיל נשק קונוונציונלי בגלל החשש מהסלמה

- של המעצמות האלה הוא לא להגיע לעימות כזה. מותר למעצמה גדולה להשתמש בכוח מוגבל לא גרעיני רק באזורים ובעניינים שבהם אין למעצמות אחרות אינטרסים חיוניים מנוגדים.
3. עקרונית, מותר למעצמות לא גרעיניות לצאת למלחמה טוטלית, אבל מעשית, יש למעצמות הגדולות אינטרס להתערב בסכסוכים כאלה ולרסן אותם בכל אזור שבו יש להן עניין.
  4. מעצמה לא גרעינית בעלת מטרות מוגבלות יכולה לנצל את החוקים האלה כדי "לסחוט" סיוע ניכר מאחת, או יותר, מהמעצמות הגדולות.
  5. מעצמה לא גרעינית השוכנת באזור שבו יש למעצמות הגדולות עניין מיוחד ופועלת כדי להשיג מטרות מרחיקות לכת עלולה לעמוד מבודדת בעימות עם אחת או יותר מהגדולות. למותר לציין שזהו מצב קשה מאוד למעצמה הלא גרעינית.
  6. מעצמה לא גרעינית מבודדת (כמו דרום-אפריקה בשנות ה-70 של המאה הקודמת) יכולה להגיע למסקנה שיש יתרון בהפיכתה לאי-כוח גרעיני מוכר, אפילו אם תסכן בכך את השלום. לכן יש למעצמות אינטרס לא לבודד יתר על המידה מעצמה לא גרעינית בעלת פוטנציאל גרעיני.
  7. אומנם אפשר לעבור על החוקים האלה - כמו על כל חוק אחר - אבל העונש במקרה של עבירה כזאת עלול להיות חורבן של הציוויליזציה האנושית. העובדה הזאת נותנת תוקף מיוחד לחוקים האלה, שנוסחו על סמך ניסיון שהצטבר ב-66 השנים האחרונות.

תודות לבני, סגן יוסף גנסבורג, שבזכות מאמציו רואה המאמר הזה אור

תכריז רשמית שברשותה נשק גרעיני, יש לצפות לתגובות חריפות של המעצמות.

יתר על כן, כפי שכבר הודגש, בעלות רשמית על נשק גרעיני עלולה במקרים רבים להחליש: בנשק הגרעיני לא תוכל ישראל לעשות שימוש חוץ מאשר להגנה על קיומה, והוא גם יגביל את יכולתה להפעיל נשק קונוונציונלי בגלל החשש מהסלמה. כך, למשל, ישראל לא תוכל לעשות פעולות כמו ההתקפה על הכור הגרעיני של עיראק ב-1981. לכן קל להסיק שבתנאים הנוכחיים עדיף לישראל להמשיך במדיניות העמימות ולהימנע מהכרזות על היותה אי-כוח גרעיני. וגם אין שום צורך בכך, שהרי אויביה של ישראל משוכנעים שיש ברשותה נשק גרעיני, וכך נהנית ישראל מיתרונות ההכרזה הרשמית על היותה אי-כוח גרעיני בלי לשלם על כך מחיר מדיני כבד. סביר להניח שאחת הסיבות שהניעו את סאדאת לבוא לירושלים הייתה הערכתו שבידי ישראל יש נשק גרעיני.

אך מה יקרה אם מדינה שמאיימת על קיומה של ישראל, כמו איראן, תשיג נשק גרעיני? אולי אז תיאלץ ישראל להיפרד ממדיניות העמימות ולעבור להרתעה גלויה.

סיכום

אלה הם חוקי המלחמה בעידן הגרעיני:

1. מעצמה גדולה היא מדינה בעלת אי-כוח גרעיני. ככל שיש לה יותר אי-כוח גרעיני, כך יש לה יותר השפעה פוליטית, אבל פחות יכולת להפעיל את כוחה הלא גרעיני (וזה בלי כל קשר לגודלם, למיקומם ולא יכותם של כוחותיה הלא גרעיניים).
2. אסור למעצמה גדולה לצאת למלחמה תוקפנית טוטלית; אסור למעצמות גדולות להגיע לעימות ישיר ביניהן, חוץ מאשר במקרים של הגנה על אינטרסים חיוניים ביותר. האינטרס העליון

